

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ „БЛАЖЕ КОНЕСКИ“
Скопје

**X МАКЕДОНСКО-СЕВЕРНОАМЕРИКАНСКА
КОНФЕРЕНЦИЈА ЗА МАКЕДОНИСТИКА**

Охрид – Конгресен центар
30.08. - 01.09. 2018 година

Скопје, 2019

Издавач: Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

За издавачот: проф. д-р Анета Дучевска, декан на Факултетот

Редакциски одбор:

проф. д-р Марјан Марковиќ, уредник
проф. д-р Анастасија Ѓурчинова
проф. д-р Елена Петроска
проф. д-р Виктор Фридман

Меѓународен организациски одбор:

проф. д-р Анета Дучевска
проф. д-р Станислава Сташа Тофоска
проф. д-р Марјан Марковиќ
проф. д-р Виктор Фридман
проф. д-р Кристина Крамер
проф. д-р Елена Петроска

Печат:

„МАР-САЖ“ – Скопје

Тираж:

200 примероци

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

821.163.3(062)

МАКЕДОНСКО-северноамериканска конференција за македонистика
(10 ; 2018 ; Охрид)

X македонско-северноамериканска конференција за македонистика, Охрид,
30.08-01.09 2018 / [уредник Марјан Марковиќ]. - Скопје : Универзитет
"Св. Кирил и Методиј", Филолошки факултет "Блаже Конески", 2019. - 280
стр. : илустр. ; 25 см

Дел од трудовите и на англ. јазик. - Фусноти кон трудовите. -
Библиографија кон трудовите. - Summaries кон одделни трудови

ISBN 978-608-234-065-4

а) Македонски јазик - Собири

COBISS.MK-ID 110977290

СОДРЖИНА:

Никола Јанкулоски , Ректор, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ <i>Поздравно обраќање</i>	5
---	---

Зузана Тополињска , Македонска академија на науките и уметностите <i>Double strategic impact of the so-called secondary transitivity on the grammatical evolution of Balkan languages (Macedonian perspective)</i>	9
---	---

Елени Бужаровска , Филолошки факултет „Блаже Конески“- Скопје Лилјана Митковска , Универзитет ФОН, <i>Семантичка мотивација за синтаксичка варијабилност на реченични дополненија</i>	17
---	----

Марија Кусевска , Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип <i>Анализа на директното и индиректното изразување во македонскиот јазик</i>	35
--	----

Станислава-Сташа Тофоска , Филолошки факултет „Блаже Конески“- Скопје <i>Семантичко-синтаксичка анализа на глаголот БАРА во македонскиот јазик</i>	59
---	----

Владимир Цветковски , Филолошки факултет „Блаже Конески“- Скопје <i>Aspect-oriented conjugation in Macedonian</i>	73
--	----

Елена Петроска , Државен Универзитет Монтана, Билингс, САД <i>За определен тип адаптирани конструкции од англискиот (описот, употребата и правописот)</i>	93
---	----

Марија Кусевска

Универзитет „Гоце Делчев“- Штип, Република Македонија

marija.kusevska@ugd.edu.mk

АНАЛИЗА НА ДИРЕКТНОТО И ИНДИРЕКТНОТО ИЗРАЗУВАЊЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

1. Вовед

Целта на овој труд е да разгледа некои аспекти на директноста и индиректноста во македонскиот јазик. Поттик за тоа беа честите коментари дека Македонците се директни во своето изразување. И тоа не е забелешка само на странците. Самите македонски говорители заклучуваат дека „ние сме многу директни“. Истражувањето претставено тука е направено врз основа на говорниот чин на приговарање. Во англискиот, како и во другите јазици, постои голема активност во истражувањето на говорните чинови. Во македонскиот јазик, овие истражувања се многу малку и најчесто се спроведуваат како контрастивни истражувања, во споредба со друг јазик. Споредбените истражувања се позитивни бидејќи даваат рамка за нивно спроведување. Но од друга страна, некои карактеристики типични за македонскиот јазик може да бидат запоставени.

1.1 Директност и индиректност

Кога се зборува за говорните чинови, вообичаено е тие да се класифицираат како директни и индиректни. Директните говорни чинови, Остин (Austin, 1962) и Серл (Searle 1979) ги поврзуваат со буквалното значење на исказите. Од друга страна, нивното индиректно илокуциско значење се однесува на другите илокуции кои тој исказ би можел да ги изрази. Директното локуциско значење

на исказот *Имам многу работа* е потврдна исказна реченица. Но тоа може да биде замолување, извинување, одбивање и сл.

Серл (Searle 1979) смета дека има два вида индиректни говорни чинови: 1. оние кои може да се изведат преку инференција; и 2. оние кои може да се изведат преку конвенционалните изрази за реализација на одредени говорни чинови. Спербер и Вилсон (Sperber & Wilson 1986) сметаат дека индиректноста може да се определи и според когнитивниот напор кој соговорникот го вложува за разбирање на пораката. Според нив постојат два модела на комуникација: „Според моделот на кодирање, комуникацијата се остварува преку кодирање и декодирање на пораките. Според инферентниот модел, комуникацијата се остварува така што говорителот дава соодветни показатели за своите намери, а соговорникот изведува инференции за тие намери според дадените показатели“ (Sperber & Wilson 1986: 24). Но јазично кодираното значењето на реченицата не мора да соодветствува со значењето кое говорителот сака да го пренесе.

За втората група индиректни говорни чинови карактеристична е препознатливоста на нивната форма, нивната конвенционалност. Како најтипичен говорен чин, Серл за пример го зема замолувањето. Индиректноста во овој случај ја објаснува преку учтивоста. Така исказите *Ќе сакаш ли да ми помогнеш?* се индиректни бидејќи нивното буквално значење е различно од говорниот чин кој го претставуваат (прашање: замолување).

Директноста и индиректноста често се поврзуваат со учтивоста. Во својата теорија за учтивост, Браун и Левинсон (Brown & Levinson 1987) исто така зборуваат за директна (on record) и индиректна (off record) реализација на говорните чинови. Тие ја поистоветуваат индиректноста во изразувањето со конвенционалната индиректност. Оваа стратегија говорителите ја применуваат кога се соочени со две спротиставени сили: од една страна сакаат да бидат индиректни и да му дадат можност на соговорникот да не го исполни она што го бараат од него; од друга страна сакаат да бидат јасни и директни. Конвенционалната

индиректност им овозможува да ги постигнат и двете со употреба на фрази и реченици кои во рамките на контекстот во кој се употребени имаат поинакво значење од нивнотот буквално значење.

1.2 Приговарање

Директното и индиректното изразување во македонскиот јазик во овој труд го разгледуваме преку говорниот чин на приговарање. Приговарањето спаѓа во категоријата експресивни говорни чинови (Searle, 1969). Според теоријата на Браун и Левинсон (Brown & Levinson, 1987), тоа е чин кој го загрозува лицето и може да му наштети и на говорителот и на неговиот соговорник. Тросборг (Trosborg, 1995) го дефинира говорниот чин на приговарање како ретроспективен чин бидејќи говорителот се осврнува на некој престап кој соговорникот веќе го направил или го прави во моментот. По својата природа, овие чинови се опишуваат како агресивни, навредливи и груби. Стратегиите со кои се реализираат може да бидат индиректни, во вид на навестување, но може да бидат и во вид на изразување незадоволство, обвинување и прекорување. Приговорите често се придружени од сложени емоции и една реакција може да опфати повеќе стратегии. По индиректните обвинувања може да следат директни обвинувања, а по директните обвинувања прекорувања.

Според својата граматичка структура, речениците со кои се изразува приговарањето може да бидат исказни, прашални, императивни и извични. Типично, во прагматичка смисла прашањата се користат за барање информации, исказните за искажување состојби и настани, императивните за давање наредби, извичните за изразување емоции. Ова се нивните директни употреби, но тие не се единствени: прашањата може да потврдуваат некоја состојба, императивните реченици да се користат за поканување, а исказните реченици за да се даде приговор. При разгледување на оваа појава, Браун и Левинсон (Brown & Levinson 1987: 134) заклучуваат дека „категиите директност и индиректност не се стриктно поврзани со јазичните форми, туку со

тоа како јазичните форми се употребени во дадениот контекст“. Освен тоа, во зависност од соговорниците и ситуацијата, приговорите може да бидат ублажени или засилени со употреба на модални глаголи (*може, треба, мора*), епистемички глаголи (*знае, верува, мисли*), прилози и придавки (*сигурен/сигурно, веројатен/веројатно*), перформативни глаголи (*ветувам, ве замолувам, се согласувам, се извинувам*) и сл.

Материјалот за ова истражување беше собран во неформални ситуации во кои не постои хоризантно и вертикално растојание меѓу учесниците, т.е. се познаваат и се блиски. Во меѓусебната комуникација, вклучувајќи го и приговарањето, тие се директни и јасно ги изразуваат своите емоции. Затоа нивните приговори се директни и силни. Она што најмногу придонесува за силината и директноста на нивните приговори се изобилната употреба на дискурсни маркери и реторички прашања.

1.3 Дискурсни маркери

И покрај тоа што дискурсните маркери не се неопходни за исказите да бидат граматички и немаат пропозициско значење, тие имаат прагматички функции поврзани со емоциите, намерите и однесувањето на говорителите. Тие како да го обвиткуваат основното значење и му додаваат нови слоеви на значења. Со нивно испуштање, во одредени ситуации разговорот станува неприроден, расцепкан, непријатен, несоодветен, непријателски или догматски (Brinton, 1996). И покрај тоа што не пренесуваат пропозициско значење, тие укажуваат на менталните и емоционалните состојби на говорителот во врска со претходно кажаното (Redeker 2006, во Aijmer, 2013: 4). Фрејзер (Fraser, 1996) поаѓа од претпоставката дека секоја реченица носи потенцијал за различни реализации во комуникацијата и дека дискурсните маркери, иако не учествуваат во пропозициското значење, укажуваат на комуникациската намера на исказот.

Во говорниот јазик дискурсните маркери се среќаваат во изобилство. И покрај нивната честота, тие често се оставаат

настрана како честички без значење. Многу често кон нив се има и негативен став, како да се дел од лошо формулиран дискурс. Друга причина која ја отежнува нивната анализа е неочигледноста на нивното значење. Многу често говорителите воопшто не се свесни за нив. Запрашани што значи 'па' употребено во разговор тие често одговараат дека не значи ништо. Сепак, дискурсните маркери имаат своја функција, овозможуваат непречено одвивање на комуникацијата и му даваат можност на говорителот да пренесе пораки во врска со неговите чувства и намери.

Општо земено, истражувањата на прагматичките маркери во другите јазици покажуваат дека нивната употреба најмногу е поврзана со комуникациските функции и ситуации (Fraser, 1996; Fischer, 2006; Redeker, 1990; Crible, 2018; и др.), дека се покарактеристични во комуникацијата на младата популација (Müller, 2005; Beeching, 2016) и дека се почести во комуникација со пријатели отколку во поформални ситуации (Andersen, 2001; Beeching, 2016; Brinton, 1996). Исто така, определени маркери се поврзуваат со определени говорни чинови. Така, на пример, адверсативните прагматички маркери како *а*, *ама*, *е* и *па*, употребени самостојно или во комбинација со други маркери, избобилуваат во експресивните говорни чинови на несогласување и приговарање.

Еден од предизвиците при работата со дискурсните маркери е изборот на терминологијата. Имајќи ја во предвид разновидноста на улогата на овие јазични средства, постои колебање помѓу термините дискурсен и прагматички маркер. Во нашиот случај и двата термина се соодветни. Во овој труд се осврнувам на нивната реторичка функција, т.е. пренесување на намерата на говорителот. Тоа може да биде спротиставување, попуштање, давање доказ, оправдување, заклучување и сл. (Redeker, 1990). И бидејќи сите маркери на кои укажуваме се наоѓаат во почетна позиција, на граница меѓу две обраќања, се определивме за терминот дискурсен маркер.

1.4 Функционална употреба на прашањата

Општо познато е дека „прашањата не се користат само како средства со кои говорителот бара информации, туку и за други намени. Во некои случаи тие се тесно поврзани со аргументациски и приговарачки секвенци, за изразување несогласување или неодобрување на она што соговорникот го рекол или го направил“ (Monzoni 2008: 73). Тие се знак дека ситуацијата им е позната и на двајцата учесници во разговорот и дека соговорникот треба да даде објаснување или оправдување за своето однесување.

Интересна е забелешката на Кошик (Koshik 2005: 3) дека реторичките прашања често се со спротивен поларитет: позитивните прашања претпоставуваат негативен одговор, а негативните прашања позитивен одговор, како во следните примери:

- (1) За тоа ли се плаче? (Не се плаче за тоа)
- (2) Така ли се зборува за другар? (Не се зборува така)

Особено е значајна функцијата на прашањата при формулирање на конвенционалната индиректност, кога говорителот од една страна сака да биде директен, а од друга страна сака да му даде можност на соговорникот да не го изврши тоа што се бара од него. Прашањата *Ќе сакаш ли да ја затвориш вратата?* или *Имаш ли пенкало?* не се формулирани со намера да се побара информација туку да се замоли соговорникот да направи нешто. Тие се идиоматски, конвенционализирани прашања и нивната функција е тесно поврзана со учтивоста.

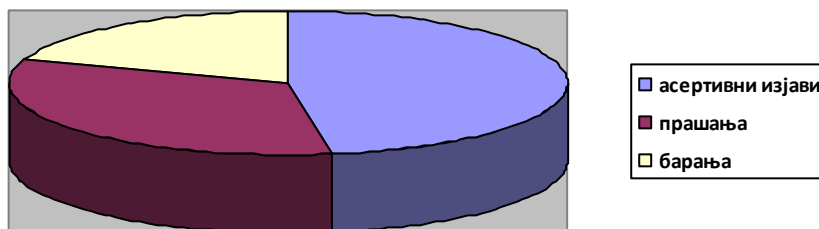
Прашањата може да се користат за формулирање на различни говорни чинови. Така, *Сакаш ли да дојдеш со нас?* е поканување; *Зошто мораш за сè да ме поправаш?* е приговор; *Ќе можеш ли да ми помогнеш?* е замолување. Во овие случаи јасно е за кој говорен чин се работи. Но има случаи и кога прашањата навистина личат како барање информација.

2. Опис на истражувањето и на резултатите

Корпусот кој го анализираме во овој труд е составен од 177 говорни чинови на приговарање собрани во природни ситуации по пат на набљудување или преку директно учество. Учесниците во комуникацијата се роднини, пријатели, колеги или соседи, и меѓу нив не постои хоризинтално или вертикално растојание. Најголемиот дел од нив се на возраст од 19 до 23 години. Во овој дел, прво ќе дадеме општа класификација на реченичните конструкции во приговорите. Потоа ќе дадеме детална анализа на оние јазични елементи кои најмногу се истакнуваат во корпусните секвенци, употребата на дискурсните маркери и реторичките прашања.

2.1 Општа класификација на реченичните конструкции

Во корпусот составен од 177 приговори собрани во реални ситуации, најголем број од приговорите беа формулирани со асертивни изјави (84=47.45%), потоа со прашања (58=32.77%), а најмалку со барања (35=19.77%). Асертивните изјави беа формулирани со исказни реченици, барањата со императивни конструкции, а прашањата беа реторички.

Слика 1 Реченични конструкции во приговорите

Сите приговори формулирани како асертивни изјави беа директни и силни. Внатрешното засилување се врши со силни модални глаголи: *не може* (7), *не смее* (6), *треба* (11) и *мора* (4).

Покрај нив, се среќаваат и епистемичните глаголи *не знаеш, знаеш*, како и силни прилози како *секогаш, никогаш, стално, уште, скроз, ич* и сл. Но посебна улога имаат идиоматичните изрази, како *Е тоа нема!, Така не!, Не е можно!, Аман веќе!, Како од стакло да си направен!* и др. Тие не само што изразуваат неприфаќање на состојбата, туку содржат и силен емотивен набој на лутина или нетрпение.

Барањата сите беа формулирани со императивни конструкции. Императивните конструкции претставуваат најдиректен начин на обраќање и во некои јазици на нив се гледа како на неучтиви форми, освен ако не се дополнително модифицирани или употребени во ситуации во кои постои голема блискост меѓу соговорниците, или пак ако не се работи за некоја итна ситуација. Погolem број од императивните конструкции беа позитивни, но карактеристична е употребата на несвршените глаголи во императивна форма како *Пуштај кога ти велам, Излегувај од тука, Враќај се вamu*, со што исказот се засилува и се зголемува неопходноста за поправка на ситуацијата. И кај барањата се среќаваат идиоматични изрази како *А бе ајде!, Доста бе! Ајде бе човек!* Карактеристична е и употребата на дискурсни маркери *дај* и *ајде*, редуциран во *ај*. Овие маркери често се среќаваат пред искази со кои се иницира некое дејство како барање/замолување, давање совет/предлог, предупредување и сл. Тие понекогаш создаваат зголемена емоционална состојба и со тоа го засилуваат ставот на говорителот дека дејството што го бара треба да биде извршено.

(3) Де бре па ти, нон стоп си само во тој кафич. **Дај** смени малце!?

(4) **Ајде** не кажувај многу што и како треба. Фати се за книгата!

(5) Комши, **дај** помести ја колата бре.

(6) Ова е мој двор. **Ајде** мрдај колата!

Во согласност со она што го кажавме во воведот, најголем број од прашањата кои ги најдовме во нашиот корпус немаат за цел да изнудат одговор, туку да го натераат соговорникот да го поправи своето однесување. На прашањата во (7) и (8) не се очекува ниту

одговор ниту објаснување. Со прашањето, говорителот имплицитно го изразува своето незадоволство, но потоа веднаш експлицитно ја наведува причината која го предизвикува тоа незадоволство. Ситуацијата им е сосема јасна и на двајцата соговорници. Но едниот соговорник смета дека другиот направил прекршок, експлицитно го обвинува прекршителот и имплицира дека тој треба да го поправи своето однесување.

(7) А бе зошто мораш за сè да ме поправаш?

(8) А бе кај си? Ич не се јавуваш.

Покрај наведувањето на причината, говорителот може да наведе и решение за проблемот, како во (9).

(9) Каде одиш? Седи тука.

Прашањата сами по себе може да бидат прекорување за нешто што веќе е направено.

(10) Леле, мене ли ме ставивте во средина? Па не можам јас тука да седам. Знаете колку е тврдо.

(11) Како се договараш без да ме прашаш?

(12) Како можеше да ја скршиш вазната?

Некои прашања, како (13) и (14), навистина може да личат на прашања со кои се бара информација. Но во основа тоа се приговори за некоја ситуација која им е позната на соговорниците. Во (13) е направена штета која не може да се исчисти, па не се ни очекува објаснување како ќе се направи тоа. Во (14) постоел договор Мери да се јави, а таа не се јавила. Значи постоело ветување кое не е исполнето.

(13) Е сега како ќе го исчистиш тоа?

(14) Мери, ќе се јавиш или да си легнам?

Горните примери покажуваат дека во приговарањето прашањата може да се формулира само со едно прашање, без дополнителни надворешни модификатори. Прашањата може да бидат и многу куси и да личат на идиоматски изрази: *Е кога?*, *Е што сега?*, *Ти ли ќе ми кажеш?*, *Што извини?* Но има и случаи кога неколку прашања следат едно по друго. Во (15) и (16) говорителот покрај прашањето со кое го обвинува соговорникот, ја наведува и

причината и дава морална евалуација за неговото однесување. Во такви случаи може да стојат и две или три прашања едно по друго, засилувајќи го обвинувањето кон соговорникот.

(15) Зошто не ѝ помагаш на сестра ти? Не гледаш како се мачи? Зарем не ти е жал? Или гајле ти е? Тебе ти е важно само за тебе.

(16) Добро како можеш да доаѓаш на факултет со толкава неодговорност? Не знаеш ли кога имаме предавања?

Интересна е и употребата на *да не*-прашањата во (17). Овие прашања звучат како да му даваат на соговорникот можност да одговори со *да* или со *не*.

(17) Да не се спремаш пак да излегуваш? Кај скиташ по цели ноќи?

Сепак според она што следи по нив или она што доаѓа пред нив очигледно е дека на нив се очекува позитивен одговор. Тие имаат за цел обелоденување на имплицитното обвинување и изнудување позитивен одговор, т.е. признавање на вината. Подетални објаснувања за употребата на некои од овие прашања може да се најдат во Митковска и др. (Mitkovska et al. 2015)

2.2 Употреба на дискурсните маркери

Македонските говорители не се воздржуваат да го изразуваат своето незадоволство со блиските соговорници, ниту пак покажуваат особено склоност кон негово индиректно изразување или ублажување. Она што паѓа во очи при градењето на говорните чинови на приговарање е нивното обликување со употреба на дискурсни маркери. Дискурсните маркери имаат извонредно значајна улога и како низа се редат на почетокот на исказот. Најчести се адверсативните дискурсни маркери *ама*, *па*, *е*, *а*, употребени самостојно или во комбинација со други маркери. Овие маркери се особено чести во несогласувањето и во приговарањето. И во двата случаи се работи за експресивни говорни чинови во кои постои некое незадоволство со претходно кажаното или направеното па дискурсните маркери се користат да го поврзат тоа

претходно дејство со моменталната состојба на говорителот. Разговорот даден подолу е илустрација за честотата на дискурсните маркери во секојдневната комуникација и нивната важност за остварување течност, за пренесување емоции и за поврзување на обраќањата едно со друго.

(18) А: **А** зошто не ми се јави? Нели рече дека за 5 минути ќе ми се јавиш. Јас само цабе чекам.

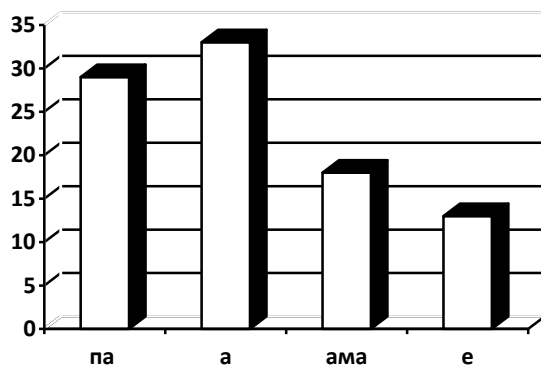
Б: **Па** ти не ми одговори. Јас си мислев не си ја видела пораката. А ти зошто не се јави?

А: **Па** мислев да не си отишла у кујна, за јадење си правиш.

Б: **Па** да. Ама јас чекав да ми пишеш дека е океј. Од кај да знам? Може спиеш.

А: **Па** ти пишав дека може. Ај види убаво.

Секое ново обраќање почнува со дискурсен маркер. Употребата на *а* во првото обраќање покажува дека тоа не е само обично прашање туку дека говорителот покажува неодобрување и незадоволство во врска со пропозицијата изразена во него. *Па* во второто и третото обраќање внесува оправдание за неизвршеното дејство и со тоа ја поништува причината за незадоволството на претходниот говорител. *Па да* укажува дека говорителот се согласува со точноста на исказот, но не го прифаќа како оправдание. Последното *па* внесува силина и настојчивост во изнесувањето на доказот. Во говорните чинови кои ние ги запишавме преовладуваат дискурсните маркери *а* (33), *па* (29), *ама* (17) и *е* (13), употребени сами или со уште некој дискурсен маркер.

Слика 2 Квантитативна дистрибуција на адверсативните дискурсни маркери

Сите тие се адверсативни дискурсни маркери и имплицираат дека исказот во кој се среќаваат на некој начин е во спротивност со претходниот. Со тоа тие имаат многу важна улога во определување на илокуциската сила на говорниот чин и му овозможуваат на соговорникот да го препознае како приговарање или несогласување. Во продолжение ќе се осврнеме на секој од овие дискурсни маркери посебно.

па

Некои родени говорители наведуваат дека „*па*“ го користат во следните случаи: во негативен контекст или при двоумење и несигурност; за да се добие време; само во неформален говор бидејќи има агресивна конотација; за засилување, потврдување, давање значење на она што е кажано; за искажување несогласување; за искажување зачуденост, револтираност; во ситуации каде нешто се подразбира; да ги изразиме нашите чувства; да покажеме непопустливост; и сл.“ (Кусевска, 2014: 257). Во нашиот истражувачки корпус *па* се појави во 28 приговори. Најчесто се појавува само, но може да се сретне и во комбинација со други маркери. Комбинацијата *е па* се среќава во пет случаи, а имаше и

индивидуални појави на *па дај* и *де бре па ти*. Употребата на *па* во приговарањето секогаш укажува на тоа дека говорителот има спротивно мислење или неодобрување во поглед на претходно наведената ситуација и најчесто го засилува неговиот исказ. Но покрај тоа може да пренесува и дополнителни значења:

- може да укажува на заедничко знаење на учесниците во конверзацијата. Во примерот (19) со употребата на *па*, говорителот укажува дека и порано постоеле такви ситуации и дека и А и Б знаат што се случува во такви ситуации.
- (19) А: Ти пишав вчера па ништо не ми одговори. Затоа ти пишувам.
 Б: А бе да не се насекира?
 А: **Па** се насекирав.
- може посебно да ги истакнува несоодветноста на ситуацијата и емоционалната состојба на говорителот.
- (20) А: Леле, мене ли ме ставивте во средина? **Па** не можам јас тука да седам. Знаете колку е тврдо.
- (21) А: Најдов многу добар филм! Мора да го гледаме.
 Б: Секогаш така велиш, и секогаш се досадни.
 А: Тебе **па** сè ти е досадно.
- да воведи и да нагласи факт заради кој ситуацијата е несоодветна
- (22) А: Се договоривме со професорката колоквиумот да ни биде во среда во 10ч.
 Б: **Па** ние тогаш имаме друг колоквиум, нас никој не не праша.
 А: Требало да дојдете да се договориме.
- да изнесе свој коментар кој покажува дека однесувањето на соговорникот не е соодветно.
- (23) А: Аман бре ќерко, кога си ми рекла, добро татко ќе ти помогнам. **Па** не барам од тебе кој знае каква работа да завршиш.
- (24) А: Комши дај помести ја колата бре не можам да излезам со мојава.

Б: Бреее, не давате на раат човек и кафето да го испие. **Па** што не паркираш на друго место.

- *па* го воведува заклучокот и го прави ставот на говорителот експлицитен

(25) А: А бе ти си ја потроши ли платата што почна да ја користиш мојата картичката ?

Б: Не сум ја потрошила. Имам уште 350 долари.

А: **Па** тоа е малку. Си купувала ли нешто?

Б: Не сум купувала нешто многу.

Говорителот можел да каже и: *Тоа е малку* – како фактички заклучок на претходно кажаното. Но со додавањето на *па* се додава дополнителен контекст на исказот: исказот се формулира како говорен чин на несогласување, се обелоденува интенцијата на А на имплицитен начин да нè убеди дека тие пари не се многу и се потенцира ставот на говорителот, формулиран во вид на заклучок. Покрај несогласувањето и нагласувањето на индивидуалниот став, *па* врши и обелоденување на имплицитното значење кое го креира говорителот.

Па обично се среќава во почетна позиција, но во два случаи беше употребен по подметот, како во пример (26). Во тие случаи не само што изразува незадоволство туку и посебно го засилува зборот кој доаѓа по него.

(26) А: Петар ај земи го твојо лаптоп да го приклучеме проекторо на него за филмот шо ќе го гледаме вечер кај Зоки.

Б: Аа мојот лаптоп не работи, се расипа вчера нешто.

А: Знаев дека си циција ама не до толку.

Б: Еее ти **па** ништо не ми веруваш.

Па се среќава и како дел од дискурсниот маркер *е па* кој покажува дека постои надоврзување на нешто што било претходно кажано, но постои и некаква неуедначеност помеѓу состојбата претходно опишана и состојбата во која се наоѓа говорителот сега. Се чини дека овој дискурсен маркер повеќе од *па* нагласува дека постои заедничко знаење на соговорниците во врска со некоја ситуација за која претходно било разговарано и дека исказот кој го

содржи претставува некаков заклучок во врска неа, несогласување со заклучокот.

(27) А: Зошто баш утре? Ајде во петок ќе одиме.

Б: Јас веќе се договорив со другите за утре.

А: **Е па** тогаш оди утре, јас не можам.

a

Од вкупно 33 примери, *a* се појави самостојно во 11 од нив, додека во 22 случаи беше во комбинација со *бе* (*a бе*). Осум од самостојните употреби беа во прашања, а три во потврдни реченици. Во комбинација со *бе*, *a бе*, десет беа во прашања, десет во потврдни реченици и две во барања. Во нашите примери можевме да ги забележиме следните употреби на дискурсниот маркер *a*:

- *a* употребено во прашања има функција да го истакне проблемот и да го постави пред соговорникот така што тој да мора да го забележи и да не може да го игнорира. Употребата на *a* на почетокот имплицира дека она што следи е некаков вид на негодување, во овој говорен чин приговарање за новонастаната ситуација. Без *a* прашањето може да биде и само прашање. На пример, *Што правиш тука?* може да биде сфатено само како прашање, но *А ти што правиш тука?* имплицира дека лицето се наоѓа на место на кое не треба да биде или прави некои работи што не треба да ги прави. Има и други елементи што се додаваат за целосно формулирање на илокуциската сила, но *a* е најважниот. Покрај тоа што укажува на илокуциската сила на говорниот чин, тој укажува и на силно прекорување врз соговорникот во поглед на неговото однесувањето или во поглед на нешто што тој рекол. Во претходниот пример тој се наоѓа на место на кое сигурно на треба да биде, а во следниот кажал нешто што не требало да каже.

(28) А: Добро како можеш да доаѓаш на факултет со толкава неодговорност, не знаеш ни кога имаме предавања?

Б: **А** ти што се замараш со мене толку? Тоа си е моја работа.

- во други случаи *а* го навраќа соговорникот на некоја претходна ситуација во која нешто било договорено, а потоа тоа било прекршено (29), или било разговарано, па потоа било запоставено (30).

(29) А: А зошто не ми се јави? Нели рече дека за 5 минути ќе ми се јавиш. Јас само цабе чекам.

(30) А: А не ми кажа тој едниот телефон дали ти функционира.

- во примерот (31), *а* има функција да го врати соговорникот на темата за која претходно се расправало, но од која заради некакви девијација соговорниците се оддалечиле.

(31) А: А иначе за комисијата ... еве сеа ... викендов ќе им пишам на професорите.

Б: А бе ајде од кога им пишуваш.

Примерите со *а* *бе* се уште посилни од претходните и имплицираат силно несогласување со однесувањето на соговорникот. Дополнително, овој дискурсен маркер може да има други функции:

- да врши прекорување

(32) А: А **бе** зошто мораш за сè да ме поправаш?

(33) А: А **бе** јас не сакам чај. Зошто ми стави?

- воведување на коментар или решение за некој проблем

(34) А: А **бе** купи еден новчаник. Не можам да те гледам како ги туткаш парите.

- изнесување на факт во врска со приговорот

(35) А: А **бе** мамо јас се договорив да одам на кафе. Нема да имам време.

(36) А: А **бе** не знаеш колку е скапо.

Интересно е која е улогата на *бе* во овој сложен дискурсен маркер. Тој може да се забележи и во опкружување со други адверсативни дискурсни маркери како *добро*, *ама*, *аман*, *не*, *чекај*, *слушај* и сл. (Кусевска, 2014: 163). Општо земено, *бе* се среќава во многу неформален дискурс и меѓу луѓе кои се многу блиски, како што е во нашите приговори. Во најголем број од нашите примери, *бе*

не може да се испушти, а исказот да не се почувствува несоодветен. А во оние примери во кои може да се испушти, исказот станува посуров. Исказот *А бе не знаеш колку е скапо* е прифатлив и како *Не знаеш колку е скапо*, но емоционално е посиромашен. Исказот со *бе* има повеќе емоционална содржина, дава чувство на поголема поврзаност помеѓу соговорниците, повик на разбирање и соработка.

ама

Дискурсниот маркер *ама* е еден од најчесто употребуваните адверсативни дискурсни маркери. *Ама* го засилува приговарањето, отсликувајќи ја сигурноста на говорителот во неговиот став, непопуштање, настојчивост, инсистирање. Во приговорите кои ние ги собравме *ама* беше употребено со следните функции:

- за спротиставување на дадената ситуација со давање важна информација која ја истакнува ситуацијата и која мора да се земе во предвид, а која е во спротивност со претходниот исказ;
- (37) А: Почекај ме да ги измијам садовите и ќе дојдам да те испратам.
Б: **Ама** не можам да те чекам. Се брзам. Морам да одам.
- за давање коментар кој се однесува на дадената ситуација, а е спротивен од она што говорителот го кажува
- (38) А: Па тоа не може да има врска. Можете да го испринтате на друго место.
Б: **Ама** на нас фотокопирот секој ден ни треба.
- за давање коментар за однесувањето на соговорникот за кое говорителот смета дека е несоодветно
- (39) А: Немој постојано да ми гледаш во екранот на телефонот, се сакаш да видиш !
Б: Леле **ама** си бил некултурен. Само сакав да видам со која се допишуваш.
А: Ме иритираш со твојата љубопитност, најискрено !

Силината на *ама* може да се намали со делумно прифаќање на претходниот исказ со употреба на дискурсните маркери за

изразување знаење или одобрување, како *знам, ама; да ама; па точно дека ...*, *ама* итн., како во следните примери:

- (40) А: А ти што се замараш со мене толку, тоа си е моја работа.
 Б: **Па точно дека си е твоја, ама** нон стоп ме прашуваш што имаме за учење, кога имаме колоквиум... Не можам да те разберам !
- (41) А: Па ти не ми одговори. Јас си мислев не си ја видела пораката. А ти зошто не се јави?
 Б: Па мислев да не си отишла у ВЦ или за јадење си правиш.
 А: **Па да, ама** јас чекав да ми пишеш дека е ок. Од кај да знам? Може спиеете.
 Б: Па ти пишав дека може. Ај види убаво.

е

Дискурсниот маркер *е* се јавува во 13 случаи и во сите нив претставува силно спротиставување и негирање на дадената ситуација. Како чест засилувач се јавува прилогот *сега*. Во 10 од тие ситуации спротиставувањето е во вид на прашање. Прашањата може да бидат целосно формулирани како во (42):

- (42) А: Намали го телевизорот. Сакам да спијам.
 Б: **Е** колку да намалам? Ништо не слушам.
 Но најчесто се куси, силни, идиоматски:
- (43) А: **Е што сега?** Сите седат позади. Само јас напред.
- (44) А: Го прошета ли кучето?
 Б: **Е да бе?** Сè јас ли ќе го шетам?
- (45) А: Вечер ќе одиме кај Јана и Марко на гости.
 Б: Како се договараш без да ме прашаш и мене?
 А: **Е што?** Да не имаш работа?
- (46) А: Размислувам да го купам новиот Samsung Galaxy S9.
 Б: Ти знаеш ли колку пари чини?
 А: Знам, ама вреди.
 Б: **Е како не?** Телефон како телефон.

Останатите три случаи претставуваат силно спротиставување и непопуштање:

(47) А: Види ги глава не креваат. Е сега ќе станете. Ние седиме тука.

(48) А: Сега сите ќе се симнете.

Б: Е тоа нема. Нема да се симнеме.

Честата употреба на дискурсните маркери во овие говорни чинови во македонскиот јазик ја потврдува нивната поврзаност со емоциите и со комуникациската намера на говорителот. Без нив, разговорот би изгледал безличен и неприроден и во спонтаната комуникација тие никогаш не се испуштаат. Напротив, може да се редат и неколку едно по другоа како во *Е па добро бе сега, Види сега вака да ти кажам, Чекај сега малце*. И во Кусевска (2014) забележавме дека *сега* се истакнува како чест засилувач на дискурсните маркери. Во говорните чинови на приговарање преовладуваат адверсативните дискурсни маркери чија заедничка карактеристика е спротиставување на претходен исказ или однесување на говорителот. Но и секој од нив има свои посебни специфичности: *е* е можеби најсилен, најконфротирачки, содржи најмногу негирање и покажува дека нема попуштање; *ама* делува најнастојчиво и делува во правец на убедување; *а* најмногу укажува на постоење претходно заедничко знаење кај соговорниците; *па* најмногу дејствува во правец на воведување коментари, причини, заклучоци во врска со несогласувањето или неодобрувањето.

Можевме да забележиме дека овие дискурсни маркери често се комбинираат едни со други. Во повеќе наврати сме нагласиле дека ова е доста истакната појава во македонскиот јазик, но кои се принципите на нивното комбинирање не ни се познати. Комбинирањето на дискурсните маркери е прашање кое е најмалку истражувано. Не ни е познато дека друг освен Фрејзер (Frazer, 2013; 2015) се обидел да се занимава со овој феномен. Според неговите првични истражувања, дискурсните маркери од еден вид лесно се комбинираат, но не е сигурен дали се можни комбинации на различни видови дискурсни маркери. И не е сигурно дали во нивната комбинација еден маркер е главен, а другите на некој начин

го модифицираат неговото значење. Или, пак, секој маркер дава свој значенски придонес.

Како чест придружник на дискурсните маркери се јавува маркерот *бе*. Тој се јавува во многу неформални дискурси, кога учесниците во комуникацијата добро се познаваат и се блиски. *Бе* е широко распространет маркер и се јавува со двојна улога: како маркер кој укажува дека ќе биде изнесено поинакво мислење од претходното и како јазично средство кое влијае разговорот да личи на пријателска расправа емоционално обоена (Кусевска, 2012: 164). Често се користи и во контексти во кои постои обид говорителот да го убеди соговорникот за нешто.

3. Заклучок

Корпусот кој го анализиравме во овој труд беше собран во непосредна комуникација меѓу луѓе кои добро се познаваат и се во блиски односи. Нашата анализа покажа дека во вакви ситуации приговорите се директни и силни и дека се изразуваат преку асертивни изјави, реторички прашања и барања. Но значајна улога имаат и идиоматичните изрази употребени независно од речениците како *Е тоа нема!*, *Така не!*, *Не е можно!*, *Аман веќе!*, *Ајде бе човек!*. Ние посебно се осврнавме на реторичките прашања и на дискурсните маркери.

На индиректното приговарање не се осврнавме бидејќи во овие ситуации не наидовме на такви примери. Тоа е поприсутно во други ситуации, кога растојанието меѓу соговорниците е поголемо. Интересна е следната ситуација во која комуникацијата се одвива меѓу студент и професор:

(49) С: **Професорке, а може ли да ми кажете како да учам подобро?**

П: Па добар ти беше тестот. Имаше неколку термини што не беа објаснети и некои прашања беа многу на кусо одговорени.

С: Зошто јас мислам дека добро го научив материјалот.

Според првото обраќање на студентот се чини дека тој навистина сака да знае како да учи поефикасно. Со анализа на

разговорната секвенца, пак, се открива дека целта на прашањето била да се воведо приговор за претходната оцена. И во следната секвенца прашањето се користи за приговорот да се формулира на индиректен начин:

(50) А: **А ти за што ќе го користиш проектот?**

Б: Ама мене ми рекоа така да направам. Да напишам нешто за да се оправдам.

И во оваа ситуација приговорот е формулиран на индиректен начин, но бидејќи ситуацијата му е позната на соговорникот, тој успеава правилно да го протолкува неговото значење. И во двете ситуации заедничкото знаење им помага на соговорниците правилно да ја декодираат пораката.

И ова истражување, како и неколку други мои истражувања, укажува на важноста на дискурните маркери во усната комуникација во македонскиот јазик. И покрај нивната честота, овие јазични средства сè уште не привлечиле поголемо внимание при истражувањето на македонскиот јазик. Иако нешто почесто, тие не се многу истражувани ни во околните јазици. Во тој поглед значајна е книгата на Дедаиќ и Мишковиќ-Луковиќ (Dedaić & Mišković-Luković, 2010) која содржи неколку истражувања за дискурните маркери во јужнословенските јазици, како и повеќе статии за индивидуални дискурсни маркери во овие јазици (Dedaić, 2005; Fielder, 2008; Mišković, 2001; Tchizmarova, 2005; Веновска-Антевска, 2003; Кусевска, 2014; и др.).

Користена литература

На латиница

- Aijmer, K. (2013). *Understanding pragmatic markers. A variational pragmatic approach*. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd.
- Andersen, G. (2001). *Pragmatic markers and sociolinguistic variation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Austin, J. L. (1962). *How to do things with words*. Oxford: Oxford University Press.
- Beeching, K. (2016). *Pragmatic markers: Meaning in social interaction*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Brinton, L. J. (1996). *Pragmatic markers in English*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Brown, P., & Levinson, S. ([1978] 1987). *Politeness. Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crible, L. (2018). *Discourse Markers and (Dis)fluency*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Dedać, M. N. (2005). Ironic denial: toboze in Croatian political discourse. *Journal of Pragmatics* 37, 667–683.
- Dedać, M. N., & Mišković-Luković, M. (2010). *South Slavic discourse particles*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Fielder, G. (2008). Bulgarian adversative connectives: Conjunctions or discourse markers? Bo R. Laury, *Crosslinguistic Studies of Clause Combining* (срп. 79-97). Amsterdam/Philodalphia: John Benjamins Publishing Company.
- Fielder, G. (2008). Macedonian discourse markers in the Balkan Sprachbund. *STUFF* 61 (2), 120–127.
- Fraser, B. (1996). Pragmatic Markers. *Pragmatics* 6 (2), 167-190.
- Fraser, B. (2013). Combinations of contrastive discourse markers in English. *International Review of Pragmatics* 5, 318–340.
- Fraser, B. (2015). The combining of Discourse Markers -- A beginning. *Journal of Pragmatics* 86, 48-53.
- Koshik, I. (2005). *Beyond rhetorical questions: Assertive questions in everyday interaction*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Mišković, M. (2001). The particle baš in contemporary Serbian. *International Pragmatics Association* 11 (1), 17-30.
- Mitkovska, L., Buzarovska, E., & Kusevska, M. (2015). Macedonian 'da-ne'-questions as distance markers. Bo B. Sonnenhauser, & A. Meermann, *Distance in Language: Grounding a Metaphor* (срп. 243-263). Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing.
- Monzoni, C. M. (2008). Introducing direct complaints through questions: the interactional achievement of 'presequences'? *Discourse Studies* Vol 10 (1), 73-87.
- Redeker, G. (1990). Ideational and pragmatic markers of discourse structure. *Journal of Pragmatics* 14 , 367-381.
- Searle, J. R. (1969). *Speech acts*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Sperber, D., & Wilson, D. (1986). *Relevance. Communication and cognition*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Tchizmarova, I. K. (2005). Hedging functions of the Bulgarian discourse marker *xajde*. *Journal of Pragmatics* 37, 1143–1163.
- Trosborg, A. (1995). *Interlanguage Pragmatics: Requests, Complaints, and Apologies*. Berlin: Walter de Gruyter & Co.

На кирилица

- Веновска-Антевска, С. (2003). *Сврзникот 'но' во македонскиот јазик: дијахронија, синхронија, перспективи*. Скопје: Институт за македонски јазик.
- Кусевска, М. (2012). Дискурсниот маркер ама: прагматичка анализа на неговата употреба во говорните чинови на несогласување. *Македонски јазик* 63, *Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“*, 104-119.
- Кусевска, М. (2014). Улогата на „па“ како адверсативен дискурсен маркер. *Македонски јазик* 65, *Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“*, 253-264.

Abstract

This paper investigates linguistic means that Macedonian speakers use in their interpersonal communication. Our investigation corpus consists of 177 complaints collected in natural communication. The participants were in close relation with one another and there was no vertical or horizontal distance between them. Our analysis focused on sentence frames used in formulating complaints and their modifications. The results demonstrate that in informal communication participants produce strong and direct complaints. In formulating their complaints, Macedonian speakers often resort to rhetorical questions and discourse markers. We, therefore, focused on these linguistic means in more detail. We didn't find any indirect complaints in our corpus, so we do not discuss indirectness here. However, we point out that indirectness is applied in cases when there is certain distance between the interlocutors.